

ГЕНЕЗИС НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСКАТА ИДЕЯ В ИКОНОМИЧЕСКАТА ТЕОРИЯ: ПРЕГЛЕД И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Върху основата на историческия подход са разкрити източниците и основанията за формирането на съвременното знание относно предприемаческата идея до средата на XX век. Във връзка с това са анализирани възгледите на представители на основните икономически школи. Оценени са конкретните национални особености и условия на възникване на предприемаческата идея. Дефинирани са четири основни направления в развитието на предприемаческата идея: на ограничено предприемаческо знание; иновационно направление; културно-организационно направление на М. Вебер, австрийския подход на "предприемаческо откриване". Изведена е тезата, че предприемаческата идея е производна на два фундаментални фактора – икономическата свобода и знанието.

JEL: M13, B10, B20

Въведение

Разширяването на икономическите свободи в България след 10 ноември 1989г. създаде условия за бързо развитие на предприемаческата инициатива. Следствие на това в края на 2003г. в страната функционират повече от 300 000 частни фирми, които съставляват повече от 77% от промишлената и 90% от строителната продукция, над 95% от търговските и 69% от строителните услуги.² Това дава основание за твърдението, че страната е функционираща, макар и неустойчива, пазарна икономика,.

Тези промени в националното стопанство не останаха извън вниманието на изследователите на пазарните процеси в България. Още в началото на прехода към пазарно стопанство редица учени³ насочиха трайно своето внимание към проблемите на предприемаческия бизнес, което позволи да бъдат разработени множество практически и теоретични въпроси⁴

¹ Йордан П. Коев е доцент, доктор по икономика в Икономически университет, Варна.

² Статистически годишник 2002, НСИ, София.

³ Сред тях могат да бъдат посочени проф. д.ик.н. К. Тодоров, проф. д.ик.н. Ат. Дамянов, проф. д.ик.н. Хр. Калигоров, проф. д.ик.н. К. Каменов, ст.н.с. д-р М. Димитров, доц. д-р Н. Църев, доц. д-р Д. Каменов, доц. д-р Г. Маринов, доц. д-р Цв. Давидков, доц. д-р С. Велев, доц. д-р Й. Коев и др.

⁴ Вж. *Индустриалната организация и предприемачеството в условията на преход*, под редакцията на М.Димитров и К. Тодоров, 1996, "Информа интелект"; С. Калигоров, Хр. и др. 1997, *Бизнес среда и малък бизнес*, Свищов; Каменов, Д., *Бизнес планиране. Наръчник за начинаещия предприемач*, С. 2002, ИИОМ "ОКОМ", с. 440; Коев, Й. *Предприемачеството-теория и приложение в България*, 1996, В., "Тедина"; Маринов, Г. и др. *Икономика на предприемаческата дейност*, С. 2001, Информа интелект; Тодоров, К., 1997, *Стратегическо управление на*

на българското предприемачество. Принудени от практиката да разрешават ежедневните проблеми на българското предприемачество, твърде малко учени и специалисти успяха да обърнат достатъчно внимание върху един от важните проблеми на предприемачеството, а именно този за историята на предприемаческата идея и практика.⁵ По тази причина един ретроспективен поглед към теоретичните източници на предприемаческата идея е особено актуален поради две обстоятелства: първо, необходимостта от разглеждане на новите стопански явления през призмата на социалния опит, което води до избягването на стари грешки и второ, поради почти 50 годишната “ваканция” на предприемаческата идея в страната и липсваха предприемачески образци и практика, необходими за новото поколение предприемачи.

Цел на изследването е да се разкрият източниците и да се анализира генезиса на предприемаческата идея в икономическата теория до 50-те години на XX век чрез използването на историческия подход. Във връзка с това могат да бъдат дефинирани няколко изследователския задачи:

- 1) да се разкрият конкретните източници, провокирали формирането на съвременните проблеми на предприемаческата идея;
- 2) да се очертае кръгът от взаимосвързани и взаимообусловени проблемни области на предприемаческата идея, формиращи основата на съвременното предприемаческо знание;
- 3) да се разкрие вътрешната логика на натрупване на знанието за предприемаческата идея.

Съвсем естествено в подобно изследване възниква и необходимостта от някои ограничения, произтичащи предимно от сложността и разнопосочността на изследванията относно предприемаческата идея в съвременната икономическа теория.⁶ Това определя и обхвата на изследването.

малките и средни фирми, “Некст”, София; Тодоров, К. и Ат. Дамянов, 1999, Интернационализация, междувфирмени връзки и развитие на малките и средни предприятия, “Некст”, София, Тодоров, К. 2000, Основи на дребния бизнес, С. Тракия и др.

⁵ Тук трябва да отбележим приноса на проф. д.ик.н. К. Тодоров и доц. д-р Г. Маринов, които изследват генезиса на предприемаческата идея, макар и подчинен на други цели (Тодоров, К. 2001, *Стратегическо управление на малките и средни фирми*. – “Некст”, София; Маринов, Г. и др. 2001, *Икономика на предприемаческата дейност*, С. Информа интелект).

⁶ Поради изключително дискуссионния характер на проблема за първоизточника на икономическото развитие в икономическата теория, ние няма да отделяме внимание на другите две теоретични направления – теория за растежа и теория за фирмата, макар, че те имат твърде общи “корени” в историята на икономическата теория с австрийската теория на “предприемаческото откриване”. Практически това отделяне в икономическата теория се формира следствие публикуването от Самуелсън на “Основи на икономическия анализ” (1947) и позитивната теория на Фридман (1953). Така австрийската школа окончателно скъсва с неокласическата и започва самостоятелно развитие.

1. Предприемаческата идея в класическата икономическа теория

1.1. Британските просветители

В класическата икономическа теория, особено в нейния британски вариант, няма специално място, отделено на предприемачеството.⁷ Основна причина за това е отсъствието на обособена предприемаческа функция, поради което няма и обособяване на предприемаческа печалба. Капиталистите получават своя дял от дохода като печалба. Тя е доход на капиталиста, който интегрира и функцията на предприемача, включваща използването на капитала, което в съвременната теория би било класифицирано като лихва, плюс заплащането на предприемача, който комбинира производствените фактори, вкл. и за риска, свързан с новата дейност.

А. Смит не се занимава с предприемаческата проблематика, главно поради обстоятелството, че цялата му икономическа концепция се основава върху съществуването на три основни производствени фактора – труд, земя и капитал и съответните им – заплата за труда, рента и печалба на капитала. По тази причина, както посочва проф. Ив. Ранков, „Смитмного рядко употребява думата *“undertaker”*. По-често срещаме термините *“employer”* или *“person who manages or employs stock”*.⁸

Въпреки липсата на ясно изразено отношение в произведенията на класиците от британската школа, от тях прозират някои фундаментални тези, които впоследствие стават основополагащи за развитието на предприемаческата идея. По тази причина те трябва да бъдат внимателно проучени.

“Трудовият характер на предприемаческия доход” на Риид

Внимателният поглед към представителите на британската икономическа мисъл откроява името на **Самюел Риид** (Samuel Read) и неговата работа *“An Inquiry into the National Grounds of Right to Vendible Property on Wealth”* (1829). Практически, това е единственият представител на

⁷ По този повод е необходимо да отбележим, че редица учени са обръщали внимание върху факта, че британските класици не са отдавали нужното внимание на мястото на предприемача в стопанското развитие. Търсейки обяснение на този феномен, фон Манголдт пише: „Насочената към масовото, целесъобразно, солидно – евтино производство, английска индустрия употребява капитала като главен лост; елегантността, грациозността и пълната с вкус новина, към която се стремят преди всичко французите, с повечето от своите стока, могат да бъдат постигнати само чрез непрекъснато сътрудничество на предприемача“ [Долински, Н.В., 1941-42, *“Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача”*, Годишник на ВТУ, т. XV]. Н. Долински привежда като аргумент защо „наблюдателният Смит и извънредно талантливия Рикардо“ не са забелязали и дефинирали мястото на предприемача в производствения цикъл, наличието на силно влияние на националните особености на двете нации. (пак там с.21). Размишлявайки върху проблема, Кр. Екерт отбелязва: „Както у англичаните предприемаческата печалба е като че ли обективизирана следствие притежаването на капитала, така са субективистични схващанията на французите, доколкото те схващат предприемача, преди всички в неговата лична работа, като ръководител на производствения организъм и от неговата дейност извеждат претенции върху печалбата“ (пак там, с. 21).

⁸ Ранков, Ив. *“Предприемачът въ светлината на стопанската система”*, Економист, 1940, с. 357.

британската школа, който има ясно изразено позитивно отношение към мястото и ролята на предприемача в стопанския живот и към характера на предприемаческата печалба. Едно от направленията на критиката му към класиците се отнася до възгледите на Д. Рикардо относно доходите в народното стопанство и по-специално за доходите от капитала и оттук неговото невъзприемане на предприемаческия доход и печалба.

С. Риид обосновава възгледите си за предприемаческата печалба и оттам за ролята на предприемача в стопанския процес по следния начин:⁹

- само онази част от дохода от капитала, който не е резултат от човешки труд, е практически доход от капитала;
- онази част от дохода, който се получава в резултат на полагане на човешки труд, от трудова дейност е практически равна на работна заплата на лицето, което комбинира производствените фактори и е негово възнаграждение;
- тя може да бъде определена като от общия доход се извади дохода от лихви. Предприемачът плаща лихва на собственика на капитал и реализира предприемаческа печалба.

Практически, С. Риид "...оспорва твърдението на Д. Рикардо, че печалбата от капитала и работната заплата се намират в обратни отношения".¹⁰ Оценявайки цялостно работата му, особено на фона на пълното ѝ противоречие на основните идеи на класиците, могат да бъдат формулирани два негови основни приноса към развитието на предприемаческата идея. Първо, обособяване на самостоятелното място и роля на предприемача в стопанския процес; второ, дефинирането на предприемаческия доход като резултат от трудова дейност.

"Интерпретационната рамка" на Смит

Един от най-известните икономисти – **Адам Смит** (1723-1790), въпреки, че не отделя специално място за оценка на ролята и функциите на предприемача в икономическото развитие, дава достатъчно гранично знание или рамка, която обективно предполага свободното предприемачество: "Ясната и проста система на естествена свобода се налага сама от себе си. Всеки човек, доколкото не нарушава законите на справедливостта, е напълно свободен да преследва собствените си интереси по свой начин и да кара своята промишлена дейност и своя капитал да влизат в конкуренция в промишлената дейности и капитала на други хора и други класи от хора".¹¹ Така той дефинира нуждата от свобода като първо и неотменимо условие за развитие на предприемаческата идея и действие.¹²

Друга теза, изведена от А. Смит в неговата теоретична схема, която има пряка връзка с предприемаческата идея, е за "разделението на труда".

⁹ Оценката се основава върху възгледите на проф. Н. Долински (виж Долински, Н.В., 1941-42, "Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача", Годишник на ВТУ, т. XV).

¹⁰ Долински, Н.В., 1941-42, "Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача", Годишник на ВТУ, т. XV, с. 17.

¹¹ Смит, А. [1812] 1983, Богатството на народите, С., Партиздат, с. 671.

¹² Към подобен извод се придържа и Г. Маринов, анализирайки функционалната роля на предприемачеството в механизма на пазарното стопанство (виж Г. Маринов, 2001, *Икономика на предприемаческата дейност*, С. Информа интелект, с.19)

Прокарвайки паралел с изходния пункт на цялата теоретична схема на Смит – идеята за “разделението на труда”, Хайек развива тезата за “разделението на знанието”... Хайек смята обаче, че паралелната идея за “разделение на знанието” е незаслужено пренебрегвана и именно тя трябва да придобие статута на един от най-съществените проблеми на икономическото изследване¹³ и в частност за предприемачеството. По този начин А. Смит ориентира последващите изследвания в нова посока, с което предопределя ролята на предприемача в процеса на търсене и намиране на специфичното знание.

Оценявайки приноса на А. Смит за развитието на идеята за “*икономическия човек*”, изложена в “Богатството на народите” и неговата проекция върху идеалния образ на предприемача, не можем да отменим моралните и етични предпоставки на този проблем. Те са изложени в един друг негов фундаментален труд.¹⁴

Разсъждавайки върху въпроса, защо индивидите (предприемачите) са обладани от страстта да подобряват своето обществено положение и богатство, той пише: “Главната наша цел се състои в тщеславието, а не в благосъстоянието или удоволствието: в основата на тщеславието винаги лежи увереността да бъдеш предмет на общото внимание и общото одобрение...”¹⁵ Или казано по друг начин, всеобщото внимание към индивида е възнаграждение за неговия труд при осъществяване на “нагона към благосъстояние”. Обобщавайки значението на анализа на шестте нравствени проблема на човека, извършено в “Теорията на нравствените чувства” през призмата на “Богатството на народите”, не можем да не открием желанието му да обоснове моралния и нравствен образ на “*икономическия човек*”. Това подпомага не само самия Смит в изграждането образа на икономически рационалния индивид, развит по-късно в “Богатството на народите”, но представлява концептуална рамка, обясняваща нравствените подбуди и моралните основания на Веберовия предприемач и мислещия, избирация и преценяващ индивид на Хайек.

“Четвъртия тип доход” на Рикардо

Дейвид Рикардо (1772-1823) също не обособява предприемаческа функция и съответно, предприемаческата печалба в своите теоретични разработки. Макар и блестящ пример за борсов предприемач¹⁶, в научната сфера Рикардо се придържа главно към икономическата схема на А. Смит. При по-задълбочения прочит на “За Принципите” на Д. Рикардо обаче откриваме имплицитно поднесена идея за произхода на предприемаческата печалба. Изследвайки влиянието на машините върху икономическия процес, той преоценява първоначалните си възгледи. “Всъщност, пише Рикардо,

¹³ Коева, Пазарът като спонтанен ред, В. СТЕНО, 2002, с. 33

¹⁴ А. Смит издава “Теория на нравствените чувства” през 1759г. Въпреки, че до годината на издаването (1776г.) на неговия фундаментален икономически труд “Изследвания върху природата и причините за богатството на народите”, “Теорията на нравствените чувства” претърпява 3 издания, то този негов труд е малко известен, а у нас присъства само чрез руските му издания.

¹⁵ Смит, А., [1759], 1997, “Теория на нравствените чувства”, Издателство “Република”, с. 70.

¹⁶ На 25 години борсовият агент Д. Рикардо е милионер. Напуска борсата и се занимава, първо с естествознание, а след това и с политическа икономия.

този който е открил машината, или този който първи я е приложил, би получил допълнителна изгода, тъй като за известно време ще получава по-голяма печалба”.¹⁷ Така, отбелязва Дж. Шумпетер, Д. Рикардо практически посочва “...четвърти тип доход на бизнесмена от съвършено временно естество, а именно дохода, който той извлича за определено време от първото въвеждане в икономическия процес на ново подобрене – например нова машина. Това е типичен пример за предприемаческа печалба”.¹⁸

Класиците на икономическата наука, макар, че пряко не засягат проблема за мястото и ролята на предприемача в общото икономическо развитие, дават една по-широка рамка, в която по-късно се интерпретира и развива предприемаческата идея..

1.2. Немската историческа школа

Капиталистическият предприемач на Зомбарт

Според **Вернер Зомбарт**¹⁹ (1863-1941), верният път на икономическата наука е разумния синтез между стопанската теория и стопанската практика. Следвайки този основен методологически подход, той “...търси в своите трудове само общовалидният принцип, теоретичния израз, духа на една стопанска епоха и живеещите в нея стопански субекти”.²⁰ Поставяйки практически стопанската система в центъра на своите изследвания, Зомбарт диференцира два основни обекта на анализ – *капиталистическото стопанско предприятие и предприемача*. Той използва социологическия подход и по тази причина разглежда стопанската система от мотивационна гледна точка. В този анализ той естествено идва до необходимостта от разглеждане на ролята, мястото и значението на капиталистическия предприемач като представител на капиталистическата стопанска система, като антипод на занаятчията – собственик. Според Зомбарт предприемачът е обобщен образ на: “...изобретателя, учения, организатора, търговеца и завоевателя”²¹ и е присъщ единствено на капиталистическата стопанска система. За него предприемачите са тези, които могат да извличат максимална производителност от хората, с които работят.

Зомбарт отделя много голямо значение на изясняването на проблема за същността на капиталистическото стопанско предприятие. Разглеждайки

¹⁷ Рикардо, Д. [1817] 1981, *За принципите на политическата икономия и данъчното облагане*, С., Партизат, с. 357-358.

¹⁸ Шумпетер, И., 2002, *Теория на икономическия анализ*, Т.1, Прозорец, София, с. 385.

¹⁹ Вернер Зомбарт (1863-1941) е професор в университета във Вроцлав от 1906г. и в Берлин от 1906г. Не е обичал да го причисляват към историческата школа. Според преобладаваща част от изследователите той обаче е нейн типичен представител. В. Зомбарт извървява сложен път на промени в своето идейно развитие. От близък привърженик на К. Маркс и Шмолер, той се превръща в привърженик на немския националсоциализъм. Нему принадлежат концепциите за замяната на *Wirtschaftsgeist* (стопански дух) с *Folkgeist* (дух на народа), като алтернатива на еврейския капиталистически дух. По този повод трябва да добавим, че Зомбарт не се съгласява с издигнатата от М. Вебер теза за ролята на протестантската етика и дух за създаването на капиталистическото общество, а го свързва с преселението на част от евреите, след изгонването им от Испания и Португалия, в Антверпен и Амстердам, като носители на капиталистически дух.

²⁰ Ранков, Ив. 1940, “*Предприемачът въ светлината на стопанската система*”, *Економист*, с. 363.

²¹ Ранков, Ив. “*Предприемачът въ светлината на стопанската система*”, *Економист*, 1940, с. 357.

фирмата като основно стопанско формирование в капиталистическата производствена система, той изследва нарастването ѝ и нейното влияние върху средата – и икономическа и социална. Зомбарт прокарва теза, която представлява определен интерес и има особено голямо значение за по-нататъшното развитие на предприемаческата идея. Основен белег на фирмата той вижда в т. нар. „уплътняване“ на фирмата.²² То според него е следствие на нейната *свърхиндивидуализация*, т.е. способността ѝ за откъсването от физическите ѝ собственици и издигането и над другите стопански форми (род, клан, семейство и пр.) По този повод, обяснявайки влиянието ѝ върху външната среда, той пише, че фирмата: „...е мисловно произведение, което действа като материално чудовище“. Така Зомбарт пръв отбелязва институционалното отделяне на фирмата, като организационно цяло от неговите собственици и основатели. Отделя юридическата ѝ същност от търговската и сметководната и на тази основа дефинира три основни функции на предприемача – *организационни, търговски и сметководни*. Тези функции обаче при Зомбарт са подчинени на идеята за все по-нарастваща планомерност и зависимост от систематизираното знание, което за него е практически победа над интуицията и инстинктите на докапиталистическите предприемачи.²³

“Протестантската етика и предприемаческият дух” на Вебер

Макс Вебер²⁴ (1864-1920) с основание може да бъде наречен един от основните подбудители и духовни бащи на съвременното предприемачество. Въпреки, че културно-психологическият подход, използван от Вебер, среща още по своето време упорита съпротива и направо отричане (Зомбарт), това в никакъв случай не омаловажава достиженията му в оценката на протестантския дух и етика за развитието на капиталистическото стопанство.²⁵ Преобладаваща част от неговите изследователи²⁶ свързват блестящия му опит²⁷ за обяснение възхода на западноевропейския капитализъм преди всичко с изясняването на проблема за предприемаческата култура. Основната теза вложена в това изследване е, че е възможно една идея, съществуваща в обществото, да има *системопроменящ ефект* върху цялото това общество. Вебер показва, че духовния и материален аскетизъм, присъщ на калвинизма, е такава ценност, която вложена в основата на общественото производство, наред с упорития труд и отказа от удоволствия, насочва обществената енергия и стопанско

²² Пак там, с. 364.

²³ Придържането му към държавната намеса и планирането на потребностите са само част от промените, които настъпват практически с идването на власт на немския националсоциализъм.

²⁴ Макс Вебер, известен като баща на съвременната социология, практически започва своя път като частен доцент през 1892г., извънреден професор през 1893г. и редовен професор през 1896г. по национална (политическа) икономия в Хайделбергския университет.

²⁵ Тук трябва специално да отбележим, че и самият Вебер никога не имал претенциите за цялостно обяснение на развитието на капиталистическото предприемачество. Той е смятал, че чрез неговия културно-психологически подход е възможно да се обясни *само пътя, по който протестантите са станали модерни предприемачи*.

²⁶ Вж. например: Б. Бъргър, 1994, „Култура на предприемачеството“, УИ „Стопанство“, С., Селигмен, Б., 1968, *Основные течения современной экономической мысли*, Москва, Изд. „Прогресс“ и др.

²⁷ Изложен основно в „Протестантската етика и духът на капитализма“.

развитие в новата капиталистическа форма. На базата на дългогодишни изследвания, той посочва, че именно принадлежността към определена протестантска църква, удостоверяваща спазването на определени етични норми и морални правила, е практическият сертификат за *„делова честност“*. Това, обаче не трябва да се разбира в смисъл, че протестантската етика и морал са създали капитализма. Вебер показва само как в конкурентната среда на капитализма протестантските предприемачи са тези, които опирайки се върху приети вече от една общност етични норми и морални правила, печелят съревнованието и заемат водещи позиции.

Макар, че изложеното е общоприет принос на Вебер за повечето изследователи, в същото време той не дава достатъчно пълно обяснение за значението на изследванията му. По-детайлният и задълбочен анализ върху неговото творчество, позволява да бъдат очертани следните негови по-важни постижения.

1. Изследванията на Вебер върху *„трудовото действие“*²⁸ и взаимодействието му с етичните калвинистки норми, заемат водещо място в цялостната му концепция. Влагайки тезите за *„индивидуалното спасение чрез труда“* и *„индивидуалното призвание“* той насочва вниманието си към промените в индивидуалната мотивация и поведение на индивида. Успешно разкрива как се модифицира функцията на труда от *„средство за печалба“* в *„средство за спасение“*. Това според него превръща калвинизма от индивидуално в публично, обществено явление. Формулираните в тесен кръг строги калвинистки норми, правила и ограничения получават възможност за разпространение и утвърждаване във все по-големи общности. Така Вебер очертава някои от основните предприемачески (калвинистки) етични норми и морални правила, а именно: *честност в сделките и работата, плащането на данъците и задълженията, спазване на дадените обещания, отказът от лично благодетелстване, спестовност, икономията на време и т.н.*, които и днес са основни качества, необходими на всеки успешен предприемач и главна предпоставка за успеха на т. нар. развити индустриални общества.

2. Рационалната организация на свободния труд е другото направление, на което М. Вебер отделя особено внимание и което в същото време оказва съществено влияние върху развитието на свободното предприемачество. Той извежда създаването на рационална организация на свободния труд като една от предпоставките за формирането на западния рационализъм, формиращ специфична, предприемаческа по своя характер стопанска организация на производството. *„Модерната рационална организация на капиталистическото предприятие не би била възможна без други два елемента на развитие – отделяне на домакинството от*

²⁸ „Трудовото действие“ е производна от теоретичната концепция на М. Вебер за „социалното действие“ и се дефинира чрез следните признаци: 1) целерационалност (ориентираност към постигане на собствените цели); 2) ценностнорационалност (осъзнаване на собствени правила и норми); 3) афективност, т.е. емоционалност и 4) традиционност (основаваща се върху общо-преживяни случаи, традиции и др.) (Вебер, М., 2001, *Генезис на западния рационализъм*, С., с. 39)

предприятието, което непосредствено определя съвременния стопански живот, и тясно свързаното с това *рационално счетоводство*".²⁹

Нещо повече, Вебер смята, че капиталистическият предприемач се формира само тогава, когато съществува *юридическо обособяване на имуществото на предприятието от личното имущество*.³⁰ В същото време той отделя особено внимание и на системата за натрупване на *специални, технически знания* и тяхното *пренасяне* за нуждите на рационалното производство. Така той формулира съвкупността от предпоставки, които правят възможно съществуването на капиталистическия предприемач, израснал върху основата калвинистките норми, правила и ограничения.

3. Вебер смята, че съществуването на капиталистическия предприемач не е възможно без рационализирането на отношенията в обществото. По тази причина той извежда на преден план като едно от важните условия за крайния успех на носителите на протестантския дух и етика, създаването на *реална правна защита* на новите етични норми и морални правила и ограничения. По този начин дефинира проблема за необходимостта от *правна институционализация* на предприемаческата идея.

Вебер използва понятието "*легитимен ред*" под което разбира: 1) *конвенция*,³¹ 2) *право*³² и обстойно обосновава еволюцията на неговата валидност.³³ Придържането на всички към определени норми, правила и ограничения и изработването на система за поощрение при спазване и наказание при неспазване, според него е същността на операционализацията на всеки легитимен ред. *Равенството пред закона* и *работеща система от санкции* при неспазването им са изведени от Вебер приоритетно на преден план, като две от най-съществените условия за развитието на свободното предприемачеството. Така той дава достатъчно добре работещо обяснение защо калвинистките етични норми, работни правила и ограничения стават закони в определени общности и дори държави.

"Държавният предприемач" на Родбертус

Икономическите възгледи на **Йохан-Карл Родбертус**³⁴ (1805-1875) са оказали силно влияние върху немската икономическа теория и практика през XIX век. Отхвърляйки идеята за индивидуализма, Родбертус вижда в държавата основен изразител на волята на народа и в същото време, собственик на капитала и земята.³⁵ Той смята, че предприемачът е жизнено

²⁹ Вебер, 2001, *Генезис на западния рационализъм*, С., с. 83.

³⁰ Пак там.

³¹ "Даден ред ще наричаме конвенция, когато неговата валидност е външно гарантирана чрез шанса отклоняването от него в рамките на определен кръг от хора да се натъкне на (относително) всеобщо и практически осезаемо неодобрение" (Вебер, 2001, *Генезис на западния рационализъм*, С., с. 51).

³² "...ще наричаме, когато той е външно гарантиран чрез шанса за прилагане на физическа или психическа принуда от щаб от хора, специализиран в това отношение.." (Вебер, 2001, *Генезис на западния рационализъм*, С., с. 51).

³³ Вебер, 2001, *Генезис на западния рационализъм*, С., с. 55-56.

³⁴ Йохан Карл Родбертус (1805-1875) е ярък привърженик на немския държавен социализъм, макар, че самият той е бил изключително консервативно настроен монархист.

³⁵ Тук се придържахме към тезата на проф. Ив. Ранков (Ив. Ранков, 1940, "*Предприемачът въ светлината на стопанската система*", *Економист*, с. 367).

необходим за националното стопанство, наравно със земевладелеца и капиталиста. Според него, предприемачът трябва да работи не за себе си, а за държавата, като за това получава предварително договорено възнаграждение. По този начин, Родбертус, неприемайки индивидуализма на свободните предприемачи, съвместява по необходимост ролята им в съвременното производство, приравнявайки ги до ранга на държавни чиновници. Трябва определено да подчертаем, че подобен икономически романтизъм е присъщ на немската икономическа мисъл от началото на XIX век.

“Свободата” на държавния предприемач на Хайман

Едуард Хайман³⁶ (1889-1967) заема ясна и недвусмислена позиция по отношение ролята и мястото на пазара и конкуренцията. За него пазарът е естествения регулатор на общественото производство. Социалното в идеите на Хайман се състои в премахването на частната собственост върху производствените фактори. Неговите предприемачи работят за държавата, конкурират се и това ще донесе необходимата “социализация” на пазара.

Основният принос на Хайман се състои във формулирането на дискусията, която той инициира. Тя се отнася до съотносителността между социалната политика на държавата и свободата на предприемачите. Той поставя въпроса за стимулите на държавните предприемачи и наличието им при активна социална политика на държавата. Отговор на този въпрос Хайман не дава, но насочва привържениците на държавния капитализъм към съществуването и необходимостта от решаване на проблема за мястото на предприемача при държавен монопол върху стопанската политика и икономическа свобода. Според него и социалната политика, и социализмът са естествена реакция срещу капитализма.

“Рентата за способност” на Манголдт

Ханс фон Манголдт³⁷ (1824-1868) е един от не толкова известните немски учени, принадлежащи към историческата школа. Той привлича нашето внимание главно поради обстоятелството, че от всички негови колеги-съвременници, анализиращи предприемаческата функция в своите произведения, фон Манголдт най-пълно и задълбочено изследва предприемаческата идея. Той извежда “...предприемаческата печалба като особен вид доход, различен както от заплатата за труда, така и от лихвата за капитала”;³⁸ вижда в нея не само възнаграждение за вложените от предприемача “капиталови и трудови приноси”. Предприемачът според Манголдт, поема върху себе си рисковете от предварителното наемане на производствените фактори, без да е сигурен в крайния резултат от производствената дейност. Така в неговата икономическа концепция се включва нов елемент – предприемачът, наред със земята, труда и капитала.

³⁶ Въпреки, че Хайман е причисляван към един от привържениците на социалистическата идея, той определено може да бъде наречен привърженик на държавния капитализъм.

³⁷ Фон Манголт е професор в университета във Фрайбург и държавен чиновник

³⁸ Бобчев, Ив. 1939/40, “Предприемаческа печалба и народен доход”, Годишник на СУ “Климент Охридски”, Юридически факултет, том XXXV, кн. 2, с. 519.

Тази жертва (или по-точно обезщетение за жертвата), която предприемачът прави, фон Манголдт нарича *“рента за способността”*³⁹ му.

1.3. Приносът на френските класици

Съвременно разбиране за понятието “предприемач” на Кантийон

Р. Кантийон (1680-1734) е френски banker и учен от ирландски произход⁴⁰, който работи и твори във Франция.⁴¹ Както посочва Й. Шумпетер, той влияе повече върху развитието на френската икономическа мисъл, отколкото върху английската, която го “открива” едва през 1881г.⁴²

Основната заслуга на Кантийон се състои във влагането на съвременно разбиране за понятието “предприемач” в икономическата теория. Неговата представа за функцията на предприемача е твърде обща и схематична, но за първи път тя е вписана в конкретните очертания на стопанския кръговрат, в стопанския цикъл. Разбира се, тази картина, както посочва Шумпетер е “...твърде схоластична, но никой преди Р. Кантийон не е успял да формулира така пълно функцията и мястото на предприемача”.⁴³ Вероятно, допълва той, негова е заслугата, че френските икономисти, за разлика от английските, никога не са изгубвали от погледа си функциите на предприемача и централната му роля.⁴⁴

“Новата услуга” на Сей

Жан Батист Сей (1767-1832) различава три основни производствени фактора⁴⁵ (фондове). Обединяването на тези производствени фактори в производствения процес, според Ж. Б. Сей, води до създаването на нов тип услуги (*services productives*), които от своя страна представляват нова полезност и могат да бъдат отдавани срещу заплащане на друга група участници в производствения процес – предприемачите. Те, според него, организират и ръководят целия стопански процес и поради това (предприемачите) получават по-високо възнаграждение “... за особен вид труд ... по-квалифициран и не по силите на всеки.”⁴⁶ По този начин, за Ж. Б. Сей, предприемачът е отделен производствен фактор, от способността и качествата на който зависи успехът на целия стопански живот. По този повод той пише: “В един и същ отрасъл на индустрията натрупва състояние предприемач, който притежава способността да преценява, сили да действа,

³⁹ Терминът е въведен от Дж. Стюарт Мил.

⁴⁰ Това дава основание на множество изследователи да го именуват като британски учен. Когато артикулираме британското му име, би било уместно името му да се произнася Ричард Кентълън, а френското му произношение е Ришар Кантийон.

⁴¹ По този повод Й. Шумпетер пише: “На тези основания аз го определям като французин, но признавам, че всеки, който се интересува от такива въпроси като “националността” на една наука, е в правото си да претендира, че този ирландски французин е английски икономист”. (Шумпетер, Й., 2002, *Теория на икономическия анализ*, Т.1, Прозорец, София, с. 413).

⁴² чрез изследването на У.С. Джевънс “Richard Cantillon and Nationality of Political Economy” 1881

⁴³ Шумпетер, Й., 2002, *Теория на икономическия анализ*, Т.1, Прозорец, София, с. 372.

⁴⁴ Пак там.

⁴⁵ Долински, Н. 1941-42, “Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача”, Годишник на ВТУ, т. XV, с. 18.

⁴⁶ Кънев, М. и др.1998, *Икономически теории*, Абагар, ВТ, с. 78.

обич към реда и знания, а загива този, който не притежава избраните качества или се среща с много тежки обстоятелства”.⁴⁷

Персонифицирайки качества, необходими на предприемача, той допълва, че “този вид труд изисква такива морални качества ... разсъдливост, познаване на хората и нещата, ... преценка на отделните произведения, на потребностите от тях, стремеж към ред и пестеливост, с една дума, административен талант”.⁴⁸ Не на последно място Ж. Б. Сей посочва, че въпреки притежаването на нужните качества, предприемачът може да загуби състоянието и даже честта си, поради високия риск, който съпровожда неговата дейност.

1.4. Предприемаческата идея в руската политикономическа мисъл

Абсолютистките традиции и дух, получили изключителен тласък по времето на Петър I, оказват силно влияние както върху теоретичната икономическа мисъл, така и върху целия обществен икономически живот през XVIII и XIX век в Русия. Вменяваната роля на човека като слуга на абсолютия владетел се операционализира чрез подчиняване на индивидуалния интерес на висшите такива. Служенето, безпрекословното подчинение на императора, знатните велможи и местните дворяни се превръща в основна норма на “добро” поведение в обществото. В подобна система за икономически или какъвто и да е друг индивидуализъм, място няма.

Анализирайки калвинистката етика и предприемачески дух на М. Вебер, наред с войнстващия абсолютизъм в Русия, като съществена причина за отсъствието на предприемаческа инициатива и икономически индивидуализъм, А. Соболевская, вижда в обстоятелството, че: “Русия по-дълго от другите страни се противопоставя на подобно развитие, главно поради това, че православието по-малко от другите религии подлежи на приспособяване към придобиването на земно благополучие”.⁴⁹ Въпреки съществуването на протестантския аналог в Русия – старообрядничеството, на чието сходство обръща внимание още В. С. Соловьев⁵⁰, то не успява да се наложи в руското общество главно по вътрешно религиозни причини. За неговата значимост и влияние в икономическото пространство на руското общество е съществен фактът, че само при едно от прекратяването на преследването на старообрядничеството, през XVIII век, броят на промишлените предприятия нараства 10-12 пъти.⁵¹ На този изключително противоречив и динамичен социално икономически фон в руската икономическа мисъл се зараждат първите теоретични концепции и идеи, обосноваващи икономическия индивидуализъм и предприемачески дух.

⁴⁷ Сей, Ж. Б., 1956, Трактаат политической экономии, М., с. 96.

⁴⁸ Долински, Н. 1941-42, “Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача”, Годишник на ВТУ, т. XV, с. 20.

⁴⁹ Соболевская, А. “Духовные истоки российского предпринимательства”. – Вопросы экономики, 1993, кн. 7, с. 89.

⁵⁰ Вл. Соловьев нарича старообрядниците “протестанти на местното предание” като ги отличава от немските “протестанти на личното убеждение”. (Соловьев, Вл. 1903, Собр. соч.)

⁵¹ Соболевская, А., 1993, “Духовные истоки российского предпринимательства”, Вопросы экономики, кн. 7, с. 91).

“Предприемачът-богатиър” на Бабст

Един от първите руски учени, излезли открито в защита на свободното предприемачество, е **И. К. Бабст**⁵² (1823-1881). Използвайки обявеното от император Александър II намерение за отмяна на крепостното право, той открито и недвусмислено се обявява в защита интересите на предприемачите и за необходимостта “държавата да им оказва всякаква помощ”. Защиатайки икономическия либерализъм като средство за преодоляване на руската изостаналост спрямо развитите европейски страни и САЩ, Бабст посочва че за това е необходимо не само “разпространение на елементарните истини на западната икономическа мисъл”, но и преодоляване на “самоувереността в нашето превъзходство, това китайско самодоволство и възмутителната леност към всяко подобряване на икономическия бит”.⁵³ Икономическите му възгледи могат да бъдат описани по следния начин: Сърцевината на икономическото развитие е натрупването на капитал, основаваща се върху спестовността. “Само капитализацията, т.е. натрупването на капитал, предназначено именно за новото производство, за производствено потребление, обогатява народа”.⁵⁴ Бабст изповядва определено либерални възгледи относно развитието на икономиката, включващи ролята на пазара, преимуществата на свободния труд, разделението на труда, свободната конкуренция. Преди всичко той обръща внимание на ролята на предприемача, притежаващ качества като: “независимост”, “да разчита на себе си” и да има висока “лична чест”. За Бабст, капиталистът-предприемач носи някои от митичните качества на националните герои – Иля Морумец, Петър I и др., което може да се разглежда като великоруска антитеза на постиженията на западната стопанска култура.

“Обществено служещия предприемач” на Янжул

В икономическата концепция на **И. И. Янжул**⁵⁵ (1846-1914) не е трудно да се открие влиянието на немската историческа школа и най-вече на Родбертус и Хайман. Това е напълно естествено, защото И. И. Янжул като привърженик на народничеството, носи в своето творчество всички негови белези, сродяващи го с новата немска историческа школа, както и немските социалнационалисти. По тази причина, основния проблем, който го интересува, при изясняване на проблема за икономическото развитие на Русия, е хармонизацията, съгласуването между “*частната икономическа активност*” и “*общественото благо*”. Той решава противоречието като отрежда на държавата “*защитна*” или “*регулираща*” роля или ролята на “надкласов” арбитър. По този причина, въпреки че признава водещата роля на “*свободата на субекта*” и *самоинтереса* на предприемачите, Янжул

⁵² професор по политическа икономия в Московския университет от 1857 до 1874 г..

⁵³ Бабст, И.К., 1857, *О некоторых условиях, способствующих умножению капитала*, М.с. 27 (В Мозойро, А., 1994, “*Частное предпринимательство и общественное служение в русской экономической мысли второй половины XIX века*”, Вопросы экономики, кн. 7 ,1994)

⁵⁴ Пак там.

⁵⁵ И. И. Янжул е преподавател по финанси (1876-1898г.) и дългогодишен данъчен чиновник във висшата московска администрация.

разглежда предприемачите като част от вътрешната борба в обществото, а не като неин основен двигател. За него те са служещи на обществото.

Безспорно, за формирането и защитата на такива позиции спомага и заеманата от него държавна работа (1882-1887) като финансов инспектор в Московския кръг.

“Селският предприемач” на Чупров⁵⁶

В процеса на търсене на такава роля на предприемача, в която образът му не е толкова свързан в конкуренцията и стремежа му за печалба, А. И. Чупров извежда на преден план “внедряването на производствените нововъведения”. Той отдава изключително значение на образованието на селяните, на възможностите им за достъп до знанието за пазара, новостите в агротехниката, финансовото обслужване и др. Една от причините за изоставането на селска Русия, той свързва с *“унаследяване на бащината рутина”*. Основен инструмент за развитие на предприемчивостта в руското село той вижда в “служенето” в полза на обществото. Главна роля в него Чупров вменява отново, както и Янжул, на интелигенцията. Като изследва опита на италианските пътуващи катедри по аграрна икономика, той вижда приложението на тази идея в Русия като мощен инструмент за обучение на селяните в нови земеделски методи и техники, запознаване с новите кредитни форми и инструменти.⁵⁷ Така Чупров извежда ролята на местния интелигент – “селският предприемач”, постигащ културно и икономическо развитие на всяка селска община, и по този начин – служещ на обществото.

2. Предприемаческата идея в неокласическата теория

В теоретичната схема на неокласическата теория предприемачът придобива статута на самостоятелна фигура, която наема услугите на производствените фактори, вкл. и на капитала, за производството на блага (стоки и услуги), които продава на потребителите. В теоретичната система предприемачът има инструментална роля.

Според тази парадигма пазарната икономика може да бъде описана чрез идеята за общото равновесие. Моделът на това равновесие подчертава взаимозависимостта на съществуващите конкурентни пазари, като логически и математически може да бъде доказано, че съществува множество от цени, което позволява пазарите да се разчистват. При дадено рационално икономизиращо поведение на агентите в разпределението на ресурсите може да се достигне до положение, при което възможностите за чиста изгода са изчерпани. При дългосрочно пазарно равновесие всички фактори получават своите доходи, които са равни на стойността на пределните им продукти. Тези доходи са всъщност разходи на фирмата и приспаднати от общите приходи те оставят нулева печалба. Ако продажната цена превиши разходите на определена фирма, печалбата ще послужи като сигнал за предприемачите, които ще се ориентират към съответния отрасъл или

⁵⁶ А. И. Чупров (1842-1908) е професор в Московския университет, специалист по икономика на селското стопанство, транспорта и статистика.

Мозойро, А., 1994, “Частное предпринимательство и общественное служение в русской экономической мысли второй половины XIX века”, Вопросы экономики, кн. 7, 1994, с. 107.

продукт, предлагането съответно ще се увеличи, цената ще падне и печалбата ще бъде елиминирана. Обратното също е вярно. Печалбата или загубата в тази теоретична схема може да бъде обяснена само във връзка с неравновесия, които възникват докато икономиката се движи от една позиция на дългосрочно равновесие към друга. Предприемачът присъства, но има второстепенна роля, фигурата му стои някак встрани от централната организираща ос на модела.

“Предприемачеството като динамичен фактор” на Кларк

Въпреки че Джевънс, Менгер и Валрас са всепризнатите основатели на неокласицизма, икономистът, който има особена заслуга за развитие теорията на пределната производителност, е американският изследовател **Джон Бейтс Кларк** (1847-1938). Подобно на Валрас той прави опит да представи интегриран образ на икономиката, в който да намерят място всички взаимодействащи си производствени фактори. Този образ приема формата на статичното равновесие, което е такова състояние, където сумата от плащанията на производствените фактори е равна на цената на продукта, произведен от тези фактори.

Това, което отличава Кларк от тримата основатели на неокласическата теория, е мястото, което той отрежда на предприемача. За разлика от Валрас, за когото предприемачът има само инструментална роля (т.е. представлява само средство за постигане на равновесието), за Кларк *той има самостоятелна функция и специфична роля извън статичното равновесие.*

Ако икономиката е в дългосрочно равновесие и всички фактори получават доход, равен на алтернативните им разходи, приходите на фирмата покриват напълно само разходите, промяна в потребителските предпочитания или в технологията ще доведе до печалби в някои отрасли. Тези печалби ще бъдат елиминирани след като конкурентните сили предизвикат преместване на производствените фактори в посока на печелившите дейности. В този случай печалбата, реализирана от предприемача, е възможна само в динамична икономика, тя е предизвикана от *промяната*. Разграничавайки *статичния от динамичния анализ*, Кларк *разглежда предприемачеството като динамичен фактор*, който координира производствените фактори с оглед задоволяването на човешки потребности и реализира усъвършенстванията в производствения процес.⁵⁸ За него предприемаческата печалба е остатък (*residium*), тя няма място в статични условия, различна е от неизменните доходи на наемните работници и капиталистите и е свързана с динамиката.⁵⁹ Тя е по-скоро “временна премия за подобрения”, възнаграждение за динамичния импулс, който предприемачът придава на икономиката.

Кларк играе пионерска роля в отреждането на самостоятелно място на предприемача в теоретичната система, макар че контекстът, в който той го вписва, е твърде беден и лишен от редица специфични черти, характеризиращи предприемачеството като човешко действие, водено от

⁵⁸ Clark, J. B. [1899] 1954. *The Distribution of Wealth*. In: Source Readings in Economic Thought. Ed by P. C. Newman, A. D. Gayer, M. H. Spencer. N. Y.: W. W. Northon, p. 196

⁵⁹ Пак там, с. 412.

емоции, нужди за изява, завист и т.н., вкл. и елемента на риск. Извън теоретичната рамка на общото статично равновесие се появяват изследвания, третиращи предприемачеството в субективен план, като специфично човешко действие, предполагащо проява на воля в деловата сфера.

“Активният фактор” на Холи

Фредерик Холи е един от теоретичите, оценяван от някои изследователи като “основател на новата субективна концепция за предприемачеството”.⁶⁰ Разглеждайки производството като плод на кооперираните усилия на различните производствени фактори със съответните им функции, той диференцира земята и капитала като пасивни, а труда и предприемачеството като активни и изискващи жертви. Предприемачеството е нещо повече от активен фактор, то е източник и причина за цялата икономическа дейност, изискващо проявата на воля в икономическата сфера на човешките действия.⁶¹ Фр. Холи свързва предприемаческите усилия с очакваната печалба, като вменява на предприемача, от една страна, отговорността за комбинирането на останалите фактори и тяхното възнаграждение, а от друга, риска, свързан с факторните цени и продажната цена на крайния продукт.

“Иноваторът” на Шумпетер

Джоузеф Шумпетер⁶² (1883-1950) е първият икономист, който предлага повече или по-малко цялостен модел на предприемачеството. Основните елементи на този модел се вписват в контекста на стопанския кръгооборот, който е вариант отново на идеята за общото статично равновесие в смисъла на Валрас. Това състояние на статичност се възприема като контрапункт и изходна позиция, благодарение на която може да се разбере развитието след промяна. Равновесието е повече теоретична норма, стандарт, позволяващ да бъде разбрано неравновесието. В системата на Дж. Шумпетер предприемачеството е това, което нарушава кръгооборота и води до създаване на неравновесие в равновесието. “Функцията на предприемачите е да реформират или революционизират начина на производство чрез експлоатирането на дадено изобретение, или по-общо – на непробвана технологична възможност за производството на нова стока или на стара по нов начин, чрез откриването на нов източник на предлагане на материали или на нов пазар на продукти, чрез реорганизация на отрасъл и пр. ... на този вид дейност основно се дължат повтарящите се “подеми”, които революционизират икономическия организъм, и повтарящите се “рецесии”, които се дължат на разбалансиращото (disequilibrating) влияние на новите продукти и методи”⁶³ Желанието и капацитетът за иновации винаги създават възможностите за действие и в това си качество те са “фундаменталният

⁶⁰ Gunning, J. P. 1998a. “The Idea of the Entrepreneurial Role as Distinctly Human Action: A History of Progress. <http://www.showtower.com.tw/gunning/subject/workpaper/role-ent.htm>.

⁶¹ Пак там.

⁶² или Йозеф Шумпетер, ако използваме немската артикулация на името му.

⁶³ Schumpeter, J. A. [1942] 1987. *Capitalism, Socialism and Democracy*. – 6th ed. L.: George Allen and Urwin, p. 132.

'първоначален импулс' на търговската промяна".⁶⁴ Така че теорията на предприемачеството на Шумпетер е вградена в теорията на иновацията и е част от нея. В основата на тази теория е въведено понятието "нови комбинации".⁶⁵

Общо Шумпетер продължава линията на Кларк, разглеждайки предприемача като движеща сила на промените в стопанството, "основен двигател на прогреса" (*prime mover of progress*)⁶⁶ "подклаждащ развитието" (*sparkle development*).

Въз основа на извършения анализ могат да бъдат очертани следните основни моменти в теорията на Шумпетер:

1. Предприемачите са специален тип хора, които не са "никога повече от малцинство"⁶⁷ за разлика от преобладаващия брой хора, които имат отношение на пасивна адаптация. Те се отличават със специално отношение (*attitude*) и склонност (*aptitude*), повече със специални по характер "власт" и "лидерство", отколкото с интелект.⁶⁸
2. Качествата, които Шумпетер свързва с предприемача, освен лидерството, са още *силата на волята, отстояването на позициите, отговорността и визията*.

В по-късните си произведения Шумпетер свързва предприемачеството с функцията, а не с физическата личност (това по същество е характеристиката на вътрешното предприемачество): "Предприемаческата функция не е задължително въплътена във физическо лице и конкретно в едно физическо лице. Всяка социална среда има своите начини да

⁶⁴ Schumpeter, J. A. 1927. "The Explanation of the Business Cycle", *Economica*, December, p. 291

⁶⁵ "1) Създаването на ново благо – това е благо, което е все още неизвестно на потребителите, или пък ново качество на благо. 2) Внедряването на нов производствен метод – това е метод, който все още не е тестван чрез опита в съответния отрасъл на промишлеността, който не се основава задължително на научно откритие и който може да съществува под формата на нов начин на търговска реализация на дадена стока. 3) Овладяването на нов пазар – това е пазар, на който даденият производител от съответната страна не е излизал до този момент, независимо от това дали пазарът е съществувал или не. 4) Завоюването на нов източник на суровини или полуфабрикати, отново без значение дали е съществувал досега или тепърва трябва да се създава. 5) Провеждането на нова организация на даден отрасъл, като създаването на монополно положение (например, чрез създаване на тръст) или разбиване на монополно положение" (виж: Schumpeter, J. A. [1912] 1934. *The Theory of Economic Development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, p. 166)

⁶⁶ Schumpeter, J. A. [1942] 1987. *Capitalism, Socialism and Democracy*. – 6th ed. L.: George Allen and Urwin, p. 132

⁶⁷ Schumpeter, J. A. 1927. "The Explanation of the Business Cycle", *Economica*, December, p. 133.

⁶⁸ "За да предприемат тези нови неща е трудно и това представлява обособена икономическа функция, първо, защото те лежат извън рутинните задачи, схващани от всеки и второ, защото средата се съпротивлява по много начини, които варират в зависимост от социалните условия от простия отказ на финанси или за закупуването на нов продукт до физическото нападение на човека, опитващ се да го произведе. Да се действа с увереност отвъд обхвата на познатите ориентири и да се преодолее съпротивата изисква склонности, които са налице само в частица от населението и това определя предприемаческия тип така, както и предприемаческата функция. Тази функция не се състои в същността си в изобретяването на неща или пък в създаването на условия, които предприемачът да експлоатира. Тя се състои във вършенето на нещата (*getting things done*) (Schumpeter, J. A. [1942] 1987. *Capitalism, Socialism and Democracy*. – 6th ed. L.: George Allen and Urwin, p. 132] 1987: 132).

изпълнява предприемаческата функция ... предприемаческата функция може и често се изпълнява съвместно. С развитието на широкомащабните корпорации това придобива все по-голяма важност: склонности, които нито един отделен човек не притежава, могат да се вградят в корпоративните личности; освен това, съставляващите физически личности трябва неизбежно, до определена степен, а често и в значителна степен, да си взаимодействат. Затова в много случаи е трудно и дори невъзможно да се назове индивида, който действа като предприемач в един концерн”.⁶⁹

3. За късният Шумпетер теорията за предприемачеството става подчертано “песимистична”. Социалната функция на предприемача губи значение поради редуциране на иновациите и превръщането им в рутина, трансформирането на технологичните промени в рутинен процес, извършван от специализирани тимове или от деперсонализацията и автоматизацията на икономическия прогрес.

“Неопределеността” на Найт

Франк Найт (1885-1972) е друг икономист, за когото предприемачът е важна фигура. И тук анализът се води в рамките на модела на статичното равновесие, но в контекста на несигурността и риска.

Предприемачът преди всичко трябва да прави преценки – относно наемането на ресурсите, променящата се среда и нейните параметри, евентуални изменения в търсенето и предлагането и съответно за различния финален изход на алтернативни ходове на действие. За Найт печалбата е остатъчен доход – след като предприемачът направи всички плащания и получи всички вземания. Разликата между двете е нещо много несигурно и може да бъде и нула – зависи от способностите на предприемача, от късмета му, но и от фактори, нямащи нищо общо с него.⁷⁰

Найт е оригинален с разграничението, което прави между риск и неопределеност. Първото понятие се отнася до риска, свързан например с непредсказуеми природни явления и подлежи на квантифициране чрез изчисляване на вероятности. Включването му в цената е относително несложно под формата на разходи за застраховка. Другият вид риск е свързан с несигурността при преценките относно това как останалите ще действат, или т. нар. *“интерсубективна несигурност”*.⁷¹ Статичното равновесие изключва този вид неопределеност – тя се понася от предприемача.

⁶⁹ Schumpeter, J. A. 1949. *Economic Theory and Entrepreneurial History – Change and the Entrepreneur: Postulates and Patterns for Entrepreneurial History*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, pp. 71-72.

⁷⁰ Knight, F. 1921. *Risk, Uncertainty and Profit*. Boston: Houghton Mifflin Co, p. 284.

⁷¹ Gunning, J. P. 1998a. “The Idea of the Entrepreneurial Role as Distinctly Human Action: A History of Progress. <http://www.showtower.com.tw/gunning/subject/workpaper/role-ent.htm>, 1998a.

3. Ролята на Австрийската школа.

“Предприемачеството като човешко действие” на Мизес

Лудвиг фон Мизес (1881-1973) създава един от най-добрите теоретични модели на предприемачеството. Той продължава австрийската линия на изясняване същността на предприемачеството чрез противопоставянето му на статичната равновесна икономика.⁷² Икономиката има за предмет на анализ цените на благата и услугите на пазара. За да реализира своята концепция Мизес изгражда теорията на човешкото действие (*human action*).⁷³

Той използва абстрактната конструкция на равномерно въртяща се икономика (*evenly rotating economy*). За да обясни живия реален пазарен процес, характеризиращ се със загуби и печалби, с несигурност и неопределеност, Мизес, конструира един идеален, статичен модел на икономиката. В него нищо не се променя. В рамките на подобна въображаема конструкция няма предприемачество и предприемачески печалби и загуби.⁷⁴ Такава система не съществува. Тя създава обаче възможност за теоретично разрешаване на проблема за предприемачеството и предприемаческата печалба и загуба. “За да се схване функцията на предприемачеството и значението на печалбата и загубата, ние построяваме система, в която те липсват”.⁷⁵ В реалния свят всяка промяна в данните провокира съответно действие, изходът от всяко действие е неопределен, всяко действие в този смисъл е спекулативно, всеки агент е винаги предприемач и спекулант. В равновесната система никой не е такъв. В този смисъл *предприемачеството е функция, присъща на всяко действие*.⁷⁶

Мизес свързва фактора “време” и отклоненията, несъответствията (*maladjustments*) чрез действието на предприемача. Предприемаческата печалба е възнаграждение за премахването на несъответствията. “Печалбата е продукт на ума (на предприемача), на успеха от предвиждането на бъдещото състояние на пазара”.⁷⁷

⁷² Мизес приема, че пазарът е сложен процес, който се намира в непрекъсната промяна. Методологическа основа на теоретичната икономика е праксеологията като обща теория на човешкото действие. Основна фигура (*homo agens*) за Мизес е действащия човек, който има своите цели, които се стреми да постигне и идеи как да направи това (Вж. Коева, С., 2003, Австрийската икономическа школа, В. СТЕНО, с.154).

⁷³ Използвания от Мизес метод за анализ на икономиката е методът на въображаемите конструкции (*method of imaginary constructions*). Въображаемата конструкция е “концептуален образ на последователни събития, логически изведени от елементите на действие, което съставлява неговото формиране.” Това е продукт на дедукция, изведен от определени фундаментални, самообясняващи се аксиоми за човешкото поведение. За да сътворим въображаемата конструкция е възможно само когато се абстрахираме от действието на някои условия, съществуващи в реалната действителност. Тогава можем да схванем хипотетичните последици от отсъствието на тези условия и да оценим ефекта от тяхното съществуване.

⁷⁴ Mises, L. von [1952] 1980. “*Profit and Loss*”. In: *Planning for Freedom*, 4th edition – enlarged, South Holland, Ill.: Libertarian Press. p. 148.

⁷⁵ Пак там, с. 249.

⁷⁶ Mises, L. von [1949] 1966. *Human Action*. Yale University Press, 3rd ed. Chicago: Henry Regnery Company. pp. 254, 255.

⁷⁷ Mises, L. von [1952] 1980. “*Profit and Loss*”. In: *Planning for Freedom*, 4th edition – enlarged, South Holland, Ill.: Libertarian Press. p. 120.

“Предприемаческото знание” на Хайек

Теоретичната концепция за пазара на **Фридрих фон Хайек** (1899-1992) не се вписва в неокласическата идея за общото равновесие. За него пазарът винаги е бил *парадигмален пример за спонтанен ред*.⁷⁸

За Хайек пазарът не е механизъм за разпределение на редки ресурси между известни и алтернативни цели, а е *координационен механизъм*, който прави съвместими разнообразните човешки планове, намерения, очаквания.⁷⁹ Неговите основни тези за пазара могат да бъдат формулирани по следния начин:

1. пазарът е модел на сложен *епистемологичен* механизъм, който функционира въз основа на събиране, използване, разпространяване, предаване и съхраняване на знание;
2. пазарът е *модел на процедура на откриване*. Това дава възможност на милиони участници да извършат конкурентно сравняване на алтернативни решения на широк кръг въпроси;⁸⁰
3. Конкуренцията е откривателски процес, а не състояние.

Така, Хайек поставя нова концептуална рамка на разбирането за пазара, в което предприемачът играе водеща позиция.

Вторият му принос към икономическата теория и социална философия е неговата теория на знанието.⁸¹ Прокарвайки паралел с идеята за “разделението на труда” на Смит, Хайек развива тезата за “разделението на знанието” и координацията на икономическите агенти от гледна точка на фрагментите знание, с които те разполагат. За него идеята за “разделението на знанието” незаслужено се пренебрегва и именно тя трябва да придобие статута на един от най-съществените проблеми на икономическото изследване. Средството, което обединява отделните изолирани фрагменти от знание, предава ги и действа като сигнал, мотивиращ и възбуждащ по-нататъшни съответни действия, създаващ по този начин ред е системата на цените. Именно те действат като *координационен механизъм*.⁸²

Може би най-важното откритие на Хайек, засягащо предприемаческата идея е неговото обяснение как откриването и придобиването на знание провокира ново поведение. Цените, посочва Хайек, провокират процес на умствена и физическа активност, в резултат на която агентите формират

⁷⁸ Вж. Коева, С., 2002, Пазарът като спонтанен ред, В. СТЕНО.

⁷⁹ Това свойство на пазара да внася ред в независимите човешки действия е наречено “Хайеков координационен проблем” (*the Hayek coordination problem*) (O'Driscoll, 1977) и може да бъде формулиран така: как спонтанните действия на индивидите водят до такова разпределение на ресурсите, което като че ли следва единен план, макар че никой не го е планирал. Оттук и превъзходството на пазара над алтернативни форми на организация на икономическия живот е не в генерирането на богатство, а в координацията на автономните човешки действия и генерирането на ред. (Коева, С., 2002, *Пазарът като спонтанен ред*, В. СТЕНО)

⁸⁰ Пазарът е “*опитен полигон*”, на който независимите и съперничащи си усилия на милиони водят до непрестанно изследване и познание. В по-общ план това означава, че доколкото най-добрите решения на проблемите не могат да бъдат известни предварително, е задължително да се създаде възможност и мотивация за изпробване на нови практики и процедури, които да се окажат по-съвършени от съществуващите. (Коева, С., 2002, *Пазарът като спонтанен ред*, В. СТЕНО).

⁸¹ Самият Хайек оценява идеята за “разделението на знанието” като своето основно откритие в икономиката.

⁸² Терминът е въведен от Хайек.

очаквания, планове и предприемат определен курс на действие. За пазарния ред е особено важно, че цените действат като сигнали за индуциране на промени в посоката на усилията им. Именно това е знанието, което се открива в пазарния процес и което превръща конкуренцията в “процедура за откриване”. Конкуренцията действа като процедура за откриване не само като възнаграждава чрез по-голяма печалба всеки, който има възможността да експлоатира специални и уникални обстоятелства, но и като предава на останалите участници на пазара информацията за съществуването на подобни обстоятелства.

Освен явното, системата на практическо знание включва и неявното знание.⁸³ Тезата за неявното знание⁸⁴ е една от отличителните черти на епистемологията на австрийския учен и на цялата му икономическа теория. Този вид знание има най-малкото следните белези: притежава се от индивидите, доколкото те са социални същества, спазващи някакви социални норми и не се добива преднамерено; не може да бъде предадено, отчуждено или прехвърлено – притежателят му може да се съобразява с правилата, без да е в състояние да обоснове своите действия; въплъщава се и се предава от мрежата на неформалните институции и главно от социалните норми на поведение. Така идеята за неявното знание се свързва с концепцията за социалните практики, традиции, култура и институциите от типа на социалните правила. Именно трактовката на ценовата система като комуникационна мрежа, която пренася и икономизира знание и провокира подходящо поведение, както и извеждането на неявното знание в икономиката и широк кръг други сфери на обществения живот се състои една от най-оригиналните черти на икономическата и социалната теория на австрийския либерал.

Третият принос на Хайек е в извеждането на свободата като основен провокатор на човешкото развитие и в частност на предприемаческото действие. Той смята, че “Процесът на пазарна координация е възможен само ако индивидите са свободни и независими да планират дейността си и да

⁸³ В “Икономика и знание” той споменава знанието, описано под формата на умения (Науек, [1937] 1948: 51). В “Използването на знанието в обществото” се спира много по-пространно върху установени практики и институции, навици и обичаи като носители на знание. Осъзнаването на важността на неявното знание личи и в цитата от А. Уайтхед, философ и математик, който е приведен в тази статия. “Дълбоко погрешна е баналността, че трябва да култивираме навика да мислим за това, което правим. Вярно е точно обратното. Цивилизацията напредва чрез разширяване на броя на операциите, които извършваме, без да мислим за тях” (Науек, [1945] 1948: 88). В “Сензорният ред” се отбелязва за първи път разграничението, което Райл прави между “знание как”(knowing how) и “знание за” (knowing that). В “Конституция на свободата” се развива мисълта си за разликата между явното, съзнателно и рационално знание и “всички човешки адаптации към околната среда, в които се вражда миналият опит – навици, умения, отношения” (Науек, 1960: 26). Тук се споменава за “експертното знание”, притежавано от предприемачите не като действително знание в същинския смисъл на думата, информация за отделни факти или “знание за”, а по-скоро като знание къде и как да се открие определена информация. В тази монография вниманието на изследователя е привлечено от начините, по които неявното знание се натрупва и предава, от правилата и нормите на поведение, които се следват интуитивно, както и от идеята за човешкото невежество.

⁸⁴ Терминът “неявно” (tacit) означава, че нещо се знае или разбира, без непременно да бъде вербализирано или формулирано.

изпълняват планове си”.⁸⁵ По този начин свободата играе функцията на подбудител на индивидуалната инициатива и “... поставя човека в съвършено нови условия, когато контролът върху средата и обстоятелствата от страна на други хора е значително редуциран.”⁸⁶

“Предприемаческо откриване” на Кирцнър

Израел Кирцнър е изследователят, който изцяло се идентифицира в икономическата литература с цялостното и пълно разработване на австрийската теория на предприемачеството, т. нар. подход на предприемаческо откриване (*the entrepreneurial discovery approach*).⁸⁷

“Подходът на предприемаческо откриване, който се разработва от съвременната австрийска теория през последния четвърт век, се развива от елементите, съдържащи се в Мизес и Хайек. От Мизес съвременните австрийци се научиха да гледат на пазара като на движен от предприемачеството процес. От Хайек те се научиха да оценяват значението на знанието и неговото реализиране чрез пазарно взаимодействие за процеса на уравнивяване”.⁸⁸

С други думи, това, което отличава подхода на Кирцнър е именно *акцентът върху знанието и откриването* в пазарния процес. Изходният пункт и тук е критиката на неокласическата парадигма на общо равновесие. Споделяйки типично австрийската позиция за пазара като динамичен процес на промяна, в основата на която стои човешкото действие и ограниченото човешко знание, Кирцнър допуска съществуването на тенденция към уравнивяване, като я свързва именно с фигурата на предприемача и неговата откривателска роля.

За да извлече своето определение за предприемача Кирцнър излиза от типичния за австрийските икономисти методологически индивидуализъм – базисното равнище на анализа е *човешкото действие на отделната личност*. Той търси “предприемаческия елемент в индивидуалното човешко действие”, като го изолира, противопоставяйки го на стандартната за неокласическата теория фигура на икономизиращия човек или както той го нарича, “*Робинсов максимизатор*”.⁸⁹ Икономическият проблем пред индивида е еднозначно сведен до избора на такъв курс на действие, който при дадени средства с алтернативни употреби ще осигури максимално задоволяване на дадени цели. Процесът на вземане на решения всъщност е избор при наличие на ограничения, т.е. аналитичната рамка е зададена от известни цели и средства. В крайна сметка нещата се свеждат до знанието –

⁸⁵ Коева, С., 2002, *Пазарът като спонтанен ред*, Варна, СТЕНО, с.10

⁸⁶ Пак там.

⁸⁷ *Теоретичният фундамент, върху който Кирцнър гради своята теория на предприемаческо откриване е не само творчеството на Мизес, но и това на Ф. Хайек, особено неговата епистемология.*

⁸⁸ Kirzner, I. M. 1997. “*Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach*” *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXV (March), p. 69

⁸⁹ По името на лорд Лаънъл Робинс, който през тридесетте години дава класическото определение на предмета на теоретичната икономика като “наука, изучаваща човешкото поведение като отношение между цели и осъдени средства, имащи алтернативни употреби” (science which studies human behavior as a relationship between ends and alternative means which have alternative uses) (Robbins, 1949: 16).

ако то е пълно, съвършено, сигурно, всеки знае със сигурност какво да очаква и всичко необходимо за автоматизираното, пресметнатото оптимизиращо действие. В света на съвършената информация, вкл. и отнасяща се до бъдещето, няма място за предприемачество.

Едва когато се приеме, че знанието е непълно, ограничено, че съществува човешко невежество, става възможно да се въведе предприемача. Това е агент, който не само реагира на данните от пазара, но и долавя, прозира възможностите за промяна, готов е да участва в тази промяна, като я експлоатира, възползва се от незабелязани от останалите възможности и реализира от това печалба. Теоретичният подход, която Кирцнър възприема, е този на човешкото поведение в смисъла на Мизес, т.е. много по-широко от избора на икономизиращия човек. Той включва и интегрирането на самата рамка "цели-средства", която в неокласическата теория е зададена. Освен поведението, характеризиращо се с търсене и постигане на ефективност, човешкото действие включва и идентифициране на целите, които да бъдат преследвани и на средствата, за постигането на тези цели, т.е. на самата рамка "цели-средства". Из. Кирцнър свързва предприемаческия елемент в процеса на вземане на решения с *будността*. Той свързва също възникването на неравновесни състояния, резултат от предишни предприемачески грешки и довели до дефицити или излишъци, т.е., разпределение различно от оптималното, с качеството на предприемача-будност. Будността и готовността за действие подтиква предприемача да купува ресурси там, където те са по-евтини, да продава продукта на места, където е по-скъп и по този начин да бъде главна фигура в елиминирането на дефицитите и излишъците, т.е. фигура, възплачваща уравнивяващите тенденции в икономиката.

Доколкото пазарът е не застинал модел на оптимално разпределение на ресурсите, а процес с непрекъснато променяща се непълна информация, той е и свят на неексплоатирани възможности на купувачи, закупили стоки на цени, по-високи от тези, които биха могли да постигнат и на продавачи, реализирали продуктите си на по-ниски цени отколкото биха могли да получат при алтернативно използване на ресурсите. Кирцнър нарича подобни възможности "арбитражни възможности" (*arbitrage opportunities*), а теорията си "арбитражна теория на печалбата" (*arbitrage theory of profit*). Именно тези възможности съдържат *потенциала да бъдат открити*, стига да има готовност, прозорливост, будност. Тук той гради своята концепция върху Хайек, който разглежда конкурентния пазарен процес като процедура на откриване.⁹⁰

Кирцнър прави специално усилие за разграничаване възможностите за печалба, които са систематично търсени (дирени), предмет на моделите на диренето (*search models*) и предприемаческото откриване. Първите предполагат наличието на информация, агентът знае за съществуването на тази информация и дори с определена доза сигурност как да я открие – тук диренето е съзнателен и преднамерен процес. Разбирането на предприемаческото откриване включва елемента на изненадата,

⁹⁰ Вж. Коева, С., 2002, *Пазарът като спонтанен ред*, В. СТЕНО, с. 143-144.

неочакваността, непланирането при откриването на нещо, което е било недооценено, пренебрегнато. И за това е отговорна будността:

“Предприемаческата будност се отнася до отношение на рецептивност (*receptiveness*) на (готовност за възползване от) налични, но пренебрегнати възможности. Предприемаческият характер на човешкото действие се отнася не просто до обстоятелството, че действието се предприема в невъзможност за предвиждане (*open-ended*), несигурен свят, но още до обстоятелството, че човешките агенти непрекъснато спонтанно са нащрек (*on the lookout*) за черти на средата, настоящи или бъдещи, незабелязани до този момент, които могат да вдъхновят нови дейности от негова страна”.⁹¹

Мотивиран от възможностите за печалба, предприемачът работи, за да приспособи производството към това, което очаква да бъдат най-належащите нужди на потребителите. Той ревизира своите планове върху основата на миналия опит, сегашното си знание и очаквания за бъдещето. “Понятието за откриване, нещо средно между преднамерено добиваната информация в стандартната теория за диренето и това за напълно неочакваната печалба, дело на чистата случайност, е централно за австрийския подход”⁹² Предприемаческата дързост и въображение са *двигателят* на пазарния процес, а *същността* му са серията открития, генерирани от предприемаческата дързост и будност.⁹³

По-късно Кирцнер обогатява теорията си като взема предвид и фактора “*време*” и *неопределеността*, свързана с неочакваните промени като вражда в образа на предприемача и други черти, като *въображението* и *креативността*.

“Будността трябва да обхваща и предусещането (*awareness*) на начините, по които човешкият агент може чрез богати на въображение (*imaginative*) смели опити на вяра и решимост (*bold leaps of faith*) and determination) всъщност да създаде бъдещето, към което настоящите му действия са насочени.”⁹⁴

И накрая, въпреки, че Кирцнер не се занимава с проблема за институционализацията на предприемаческата идея, той изразява своята убеденост, че тя се нуждае от известна доза стимулиране.

“Би било грешка да си въобразяваме, че спонтанното откриване е изцяло необясним процес... ясно е, че възможностите за социални подобрения ще се експлоатират най-плодотворно, ако институционалната подредба е така устроена, че да превръща тези възможности във реалности, които ще бъдат прозрени от онези, чиято предприемаческа будност е най-остра... Предприемаческата будност е чувствителност не толкова към информацията *per se* (сама по себе си), колкото към информацията, която може да се използва в нечия изгода.”⁹⁵

⁹¹ Kirzner, I. M. 1973. *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press, p.71

⁹² Kirzner, I.M. 1997, “*Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach*” *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXV (March), p. 72.

⁹³ Kirzner, I. M. 1997. “*Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach*” *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXV (March), 73).

⁹⁴ Kirzner, I. M. 1982. “*Uncertainty, Discovery and Human Action. A Study of the Entrepreneurial Profile in the Misesian System*”. In: I. M. Kirzner (ed.), *Method, Process and Austrian Economics*. Lexington, Mass.: D. C. Heath, Lexington Books, Ch. 12, p. 150.

⁹⁵ Kirzner, I. M. 1979. *Perception, Opportunity and Profit*. Chicago: University of Chicago Press, p.149

4. Българският принос

*“Самотният глас на протестантската етика в България”*⁹⁶

Ст. Бочев⁹⁷ (1881 – 1968) е от лицата, съставляващи “кръга около БИД.”⁹⁸ Неговото име в преобладаваща степен се свързва със списанието на Българското икономическо дружество, чието съдържание е обективно отражение на проблемите на икономическия живот в страната от 1896 до 1946г. Ст. Бочев е автор на редица статии и за кратко време е главен редактор на списанието. Тяхното съдържание (на неговите статии) следва творческия му път при решаването на проблемите, които той е срещал в развитието на българското стопанство и предприемачество от позициите на различните постове, които е заемал. Те могат да бъдат систематизирани в няколко основни направления: спестовността, натрупването на капитал и отношението към кредита; акционерното дело; протекционизмът на държавата; българската стопанска култура и пр.

Ст. Бочев смята, че един от основните недъзи на българското предприемачество е отношението му към спестовността и кредита. Той вижда в лесния държавен кредит “благодаяние”, което се основава върху политически или други съображения. “Вместо да се търсят средства за системно възпитание на спестовността и вместо да се дадат на спестовността всички желани гаранции и безопасност, чрез нашата кредитна система ние взимаме от безвъзмездни източници, раздаваме без достатъчно гаранции и създаваме убеждението, че кредитът взет от или под гаранция от държавата е едно благодаяние”.⁹⁹ Дълбоко в себе си Бочев разбира, че проблемът идва от различното разбиране¹⁰⁰ на новата класа към проблема за “имането”, за неговите размери, нетърпеливостта в придобиването му и практическо оползотворяване. В преобладаваща част от случаите, кредитите са били използвани за лично, а не за производствено потребление. Само в периода на бърз икономически подем (1901–1912г.) “...срасналото с българина разбиране, че *спестовността важи, колкото труда*”¹⁰¹ се проявява с пълна сила.

В нарастването и укрепването на акционерното дело¹⁰² в страната Бочев вижда един от основните пътища за развитие на българското предприемачество. Анализирайки стопанското развитие и българската

⁹⁶ Заглавието е взимствувано от Ст.Бочев, *Капитализмът в България*, С. 1998 г.

⁹⁷ Многогодишната позиция на водещ banker и мениджър, религиозната му принадлежност (протестант), както и ясно афишираната му аполитичност и активна публична дейност му определят водещо място в българския икономически живот. Без съмнение основна заслуга за това има дългогодишната работа на Р. Аврамов върху икономическото наследство на Ст. Бочев, което намира най-добро изражение в предговора на книгата “Ст. Бочев, Капитализмът в България”, а след това и в самостоятелното изследване на Р. Аврамов (виж Аврамов, Р., *Стопанският 20 век на България*, С. 2001).

⁹⁸ Абревиатура на Списание на Българското Икономическо Дружество.

⁹⁹ Бочев, Ст. 1998, *Капитализмът в България*, С. Фондация Българска наука и култура, с. 136

¹⁰⁰ Типичен пример за източниците на възгледите на Ст. Бочев е поведението на собствения му баща, който въпреки въвеждането на облекчителните закони през 30-те години, не се възползва от тях, а продължава да изплаща задълженията си.

¹⁰¹ Бочев, Ст. 1998, *Капитализмът в България*, С. Фондация Българска наука и култура, с.311

¹⁰² Книгата на Ст. Бочев “Акционерното дело в България” е публикувана през 1925 г. от Съюза на акционерните дружества в България.

предприемчивост, той посочва, че при отсъствието на другите обичайни източници на капитал, акционерното дело има решаващо значение за свободното предприемачество в страната. Дребната спестовност, посочва той не е достатъчна за създаване на едро машинно производство. На акционерното дело обаче се нанасят непоправими беди от партизанщината, от вътрешното ограбване на акционерните дружества, от принципното неразбиране на същността на акцията като инструмент за набиране на свободни пари.

Най-съществено място и главен акцент в цялостното творчество на Ст. Бочев, заемат вижданията му за българската стопанска култура. Излизайки от позицията, че всяка страна следва своя "... особена стопанска еволюция в зависимост от своя стопански и духовен бит", той посочва егалитаризма, отричането на постигнатото, омразата към чуждия капитал, отнемането на чужди имуществени права, ниската спестовност, етатизма, склонността към измама и пр. като част негативните черти на българската психика. "Ние не се наемаме да търсим причините за това психично състояние. Ние констатираме само факта, който, струва ни се, е неоспорим."¹⁰³ Оценявайки важноста на културното влияние от запад той пише: "Консервативната психика на англосаксоните се изразява ясно и неумолимо във всички прояви в техния живот, тя ги придружава и в тяхната колониална и финансова експанзивност и е дошло време и ние да влезем в стълкновение с нея."¹⁰⁴ Като основен проблем в българското стопанско развитие и предприемачество Ст. Бочев извежда различията в стопанската култура между нас и развитите европейски страни. "Европейската култура ни обхваща от всяка страна, ние искаме от нея плодовете ѝ, но не искаме, не можем да възприемем нейната стопанска структура, която е капиталистическа. Нам се иска да можем да прескочим кредитния, капиталистическия етап в стопанското развитие на страната – да получим благата, които дава буржоазния, капиталистическия строй, но без капитализма, без капиталистическата организация и предприятия".¹⁰⁵

"Предприемачът и стопанската система"

Ив. Ранков¹⁰⁶ (1913-1968) се интересува от проблема за предприемачеството от гледна точка на мястото на предприемача в стопанската система. В търсенето на отговор на този въпрос той неизбежно обхваща дискусиата по този въпрос.¹⁰⁷ Той систематизира изследователите в две основни групи. Първата, включваща автори, които изясняват същността, ролята и мястото на предприемача с помощта на "чистата" теория, т.е. търсещи общи, наднационални черти и характеристики на предприемачеството. Втората група автори включва такива, които разглеждат предприемача в рамките на една специфична стопанска система. Всяка една стопанска система се оценява от гледна точка на: правния режим на

¹⁰³ Бочев, Ст. 1998, *Капитализмът в България*, С. Фондация Българска наука и култура. с.103

¹⁰⁴ пак там с. 249

¹⁰⁵ пак там с. 252-253

¹⁰⁶ Ив. Ранков е извънреден професор във Висшето търговски училище – Варна от 1945-1950 г.

¹⁰⁷ Вж. Ранков, Ив., 1940 *Предприемачът в светлината на стопанската система*, Годишник на ВТУ, с. 356

собственост; основни начала на производството; основни начала на разпределение на доходите и принципите на трудовите отношения.

Обобщавайки извършения анализ, Ив. Ранков диференцира стопанските системи и разглежда функциите на предприемача съобразно рамките на всяка една от тях, а именно: либерално-индивидуалистична стопанска система; колективистична стопанска система; плановото стопанство.¹⁰⁸ Обобщавайки, той посочва, че най-големи функционални възможности за предприемача съществуват в условията на либерално-индивидуалистичната стопанска система.

Предприемачът в националното стопанство.

Н. Долински¹⁰⁹ (1890-1968) извършва едно от най-пространните изследвания върху предприемачеството в българската стопанска история за периода до 1944. Неговото изследване обаче носи белезите на известен историзъм¹¹⁰. Независимо от това, в същото време трябва да добавим, че то дава изключително ясна представа за основните теоретични проблеми относно мястото, ролята и функциите на предприемача в националното стопанство. В полето на неговото изследване влизат такива основни проблеми на предприемачеството като: същността и характера на предприемаческото предприятие, за качествата на предприемачите, за предприемаческата печалба, риск и предприемаческата функция.¹¹¹ Съвсем естествено той отделя и място за културните различия с Европа, както и за мястото и ролята на предприемача в стопанската история.

Предприемачът и “примиряването” на бизнеса и държавата

К. Бобчев¹¹² е представител на оная част от българските учени, които защитават позициите на “частната инициатива”, като противовес на колективистичното управление на стопанство. Като част от тази дискусия, която се води през 30-те години на XX век, той излага своите позиции относно предприемаческата печалба, разглеждана в контекста на националния доход.¹¹³ Той излиза от позицията, че същността на предприемачеството е в т. нар. частна инициатива. Бобчев допуска, че дори и да бъде дадена такава възможност в планиращото общество, то тогава “колективитетът ...предоставя срещу определена плата, производствените средства на предприемачите.”¹¹⁴ Въпреки, че признава ролята на предприемачите, Бобчев вижда ролята на държавата като “предприемач” в онези отрасли, в които има нужда от нейната намеса. Той разбира тази намеса като “примиряване” между бизнеса и държавата и по този начин обоснова нуждата от протекционистична политика на държавата.

¹⁰⁸ Пак там, с. 372-375.

¹⁰⁹ Редовен професор във Висшето търговско училище – Варна.

¹¹⁰ Това се обяснява съвсем основателно с произхода на проф. Н. Долински – руски имигрант в България след Гражданската война в Съветска Русия.

¹¹¹ Долински, Н. В., 1941-42, “Някои основни въпроси, свързани с учението за предприемача”, Годишник на ВТУ, т. XV, с. 33.

¹¹² Д-р Константин Бобчев е извънреден професор в Софийския университет, Юридически факултет.

¹¹³ Вж. Бобчев, К. 1940, “Предприемаческа печалба и народен доход”, С.

¹¹⁴ Пак там, с. 4.

Заключителни бележки.

Извършеният анализ и интерпретации върху главните тези и постижения на представителите на основните течения в икономическата теория дават достатъчно основания за извеждането на някои обобщения и оценки, кореспондиращи с поставените изследователски задачи.

А. Основна изходна точка за формулирането на проблема за предприемаческата идея в икономическата теория е провокирана:

- от търсенето на отговор на въпроса за същността на предприемаческата печалба (Дж. Риид, *фон Манголдт*);
- от стремежа на учените за дефиниране източника на развитие в стопанството (Р. Кантион, Ж.Б.Сей);

Б. В търсенето на кръга от взаимосвързани въпроси и концептуални тези, съставляващи основата на съвременното предприемаческо знание могат да бъдат изведени следните обобщения:

- съществуват два фундаментални фактора, които създават предпоставки за съществуването на предприемаческата идея - икономическата свобода (А. Смит, Л. фон Мизес, Фр. Хайек) и ролята на знанието (Фр. Хайек, Из. Кирцнър);
 1. В пазарното стопанство свободата е тази, която подтиква индивида към инициативност и амбициозност, и го принуждава да използва своите вътрешни ресурси - знания, умения, качества за да реализира намеренията си. Така свободата превръща индивида в *мислещо, избиращо и преценяващо същество* (Хайек). Свободата да *преследваш собствените си интереси по свой начин и да караш своята промишлена дейност и своя капитал да влизат в конкуренция в промишлената дейности и капитала на други хора и други класи от хора* (А.Смит) е главното и неотменимо условие за осъществяване на предприемаческата дейност. Там където отсъстват икономически свободи няма място за предприемача.
 2. В конкурентната среда придобиването на знание има решаващо значение – ако то е пълно, съвършено, сигурно, всеки един икономически субект ще знае със сигурност какво да очаква. Ако приемем че, че човешкото невежество (Хайек) е присъщо на индивида, а самото знание е непълно, невидимо, скрито, то в тази обществена система предприемачът е възможен. В света на съвършената информация няма място за предприемачество.

Едва когато приемем, че такава идеална икономическа конструкция не е възможно (или е възможна само като идеална теоретична система) да съществува (Мизес) и че знанието е непълно, ограничено и съществува човешко невежество, (Фр. Хайек) става възможно да се въведе фигурата на предприемача. Всяка промяна, която се експлоатира от предприемача, се основава на събраното, обработено и оценено за нея знание.

В. Логиката на натрупване на знанието за предприемаческата идея може да бъде представена чрез следния начин:

Първото направление за развитие на тази идея обхваща проучванията, оценките и изводите на голям брой изследователи, чиито идеи не са намерили последователи в последващи периоди или техните тези, оценки и изводи са били отхвърляни по-късно. Това е основание за именуването му като *направление на "ограниченото предприемаческо знание"*. По тази причина то съдържа еkleктично и несистемно по своя характер знание относно предприемаческата идея и действие.

Второто направление за развитието на предприемаческата идея може да бъде свързана с името на Дж. Шумпетер.¹¹⁵ Той успява, не само да обобщи голяма част от съществуващите до момента тези и изследвания относно предприемачеството, но и пръв в икономическата теория създава логически обоснована и завършена система от научни факти и практически решения относно предприемачеството – иновационната теория.¹¹⁶ Възможностите за иновации, според Шумпетер създават дисбаланси в икономиката и в това си качество те са "фундаменталният 'първоначален импулс' на промяна". Той доразвива идеята на Кларк, като разглежда предприемача като "основен двигател на прогреса" (*prime mover of progress*) "подклаждащ развитието" (*sparkle development*).

Третото направление се обособява под влиянието на М. Вебер и изследването му върху ролята на калвинистки етични норми и морални правила върху предприемаческия дух и поведение. Отчитането само на това би довело до едностранчивата оценка, че приносът на Вебер е само в областта на социологията. Според нас това не е основната му заслуга към развитието на предприемаческата идея. Не по-малка е неговата роля и принос за изясняване на специалните (организационни по същност) условия, наличието на които прави възможно предприемаческото действие, а именно:

- необходимостта от юридическо обособяване и отделяне на стопанската дейност от тази на семейството;
- необходимостта от въвеждането на рационално сметководене и отчетност;
- необходимост от система за натрупване и пренасяне на знанието.

Ето защо е основателно да обобщим, че М. Вебер дефинира не само културно-социологическия подход при изследването на предприемаческата идея, но и *организационните условия*, които правят възможно съществуването на капиталистическия предприемач, израснал върху основата на калвинистките норми, правила и ограничения.

Четвъртото направление в изследването на предприемаческата идея се дефинира като австрийско. То се свързва главно с имената на Л. фон Мизес и Из. Кирцнър.

Израел Кирцнър обобщава в едно цялостен и пълен формат австрийската теория на предприемачеството, чрез т. нар. подход на предприемаческо откриване (*the entrepreneurial discovery approach*). Подходът на Кирцнър е основан върху *знанието и откриването* в пазарния процес.

¹¹⁵ Не напразно Шумпетер е наричан "последният енциклопедист" в съвременната наука.

¹¹⁶ Schumpeter, J. A. 1927. "The Explanation of the Business Cycle", *Economica*.

Изходният пункт е критиката на неокласическата парадигма на общо равновесие. Надграждайки известната австрийската позиция за пазара като динамичен процес на промяна, в основата на която стои човешкото действие (Мизес) и ограниченото човешко знание (Хайек), Кирцнър допуска съществуването на тенденция към уравнивяване, като я свързва именно с фигурата на предприемача и неговите откривателски възможности. Той нарича подобни възможности “арбитражни възможности” (*arbitrage opportunities*), а теорията си “арбитражна теория на печалбата” (*arbitrage theory of profit*). Тези възможности съдържат *потенциала да бъдат открити*, стига да има готовност, прозорливост, будност. Това е и задачата на предприемача в икономическия процес.